KIESRAAD

Jaarverslag 2018 Kiesraad

Uitgave en redactie

Kiesraad

Foto's

Het thema voor de foto's in dit jaarverslag is de benoeming en beëdiging van leden voor de volksvertegenwoordigende organen waarvoor in Nederland verkiezingen worden gehouden. Dit zijn de Tweede Kamer, Eerste Kamer, provinciale staten, gemeenteraad, het algemeen bestuur van een waterschap en het Europees Parlement. In 2018 heeft de Kiesraad (in zijn functie als centraal stembureau) Eerste Kamerleden en Tweede Kamerleden benoemd in tussentijdse vacatures. Daarnaast hebben de gemeentelijk centraal stembureaus dit jaar gemeenteraadsleden benoemd na de verkiezingen in maart.

ANP foto, Hans Kouwenhoven, Phil Nijhuis

Contact

Secretariaat Kiesraad

Postadres
Postbus 20011, 2500 EA Den Haag

Bezoekadres
Muzenstraat 85, 2511 WB Den Haag
T 070 426 62 66
E *kiesraad@kiesraad.nl*
www.kiesraad.nl

Den Haag, maart 2019

Niets uit dit jaarverslag mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder uitdrukkelijke vermelding van de bron.

Inhoudsopgave

Voorwoord 4

1. *Dubbelinterview met voorzitter en secretaris-directeur* 6
2. *Organisatie* 11
3. *Verkiezingen en referenda* 17
4. *Adviezen* 23
5. *Aanduidingen en benoemingen* 29
6. *Rechtszaken* 31
7. *Kennis en communicatie* 40
8. *Netwerk – nationaal en internationaal* 45
9. *Financiën* 48

Voorwoord

Terugkijkend op het jaar 2018 vallen enkele zaken op. Ten eerste was het een druk referendumjaar, maar ook was er de uiteindelijke intrekking van de Wet op het raadgevend referendum.

In 2018 vonden gemeenteraadsverkiezingen plaats. De evaluatie daarvan gaf mede aanleiding tot discussies over zaken als de toegankelijkheid van de stembureaus, hulp aan kiezers met een verstandelijke beperking, de sluitingstijd van de stembureaus, het al dan niet beperken van het aantal volmachtstemmen en, niet in de laatste plaats, de behoefte aan een meer hanteerbaar stembiljet, het liefst elektronisch telbaar.

In het bijzonder wil ik in dit voorwoord aandacht besteden aan de (nog bescheiden) digitale kant van het verkiezingsproces. Al een aantal jaren pleit de Kiesraad voor vernieuwing van Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV), de software die wordt gebruikt bij kandidaatstelling en uitslagvaststelling. Niet alleen de ICT-kant is daarbij van belang. Wezenlijk is evenzeer dat in de Kieswet glashelder wordt bepaald welk orgaan binnen de verkiezingsketen voor welk aspect verantwoordelijk is respectievelijk over welke bevoegdheden die organen in dat verband dienen te beschikken. De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft aangekondigd te streven naar een nieuw proces van uitslagvaststelling en naar nieuwe, daarvoor benodigde, programmatuur in 2021. Met de kanttekening dat de Kiesraad die nieuwe programmatuur graag al eerder had willen hebben, is het van het grootste belang snel de hiervoor benodigde stappen te zetten. Dat kan de Kiesraad niet alleen. Dat is ook het oordeel van de Tweede Kamer, die daartoe op 21 juni 2017 unaniem de motie Bruins Slot/van Engelshoven aanvaardde. Daarin verzoekt zij de regering om, samen met de Kiesraad, op basis van ieders deskundigheid te bezien of OSV voor de langere termijn voldoende betrouwbaar en veilig is of dat er alternatieven ontwikkeld moeten worden.

Het thema van dit jaarverslag betreft benoemingen. Op grond van de Kieswet geeft de voorzitter van het centraal stembureau de benoemde na een verkiezing schriftelijk kennis van zijn of haar benoeming. Op nationaal niveau is dat de voorzitter van de Kiesraad. Opvallend is dat in 2018 nogal wat tussentijdse (soms tijdelijke) benoemingen plaatsvonden, zowel in de Eerste als in de Tweede Kamer. Al met al zijn het afgelopen jaar 27 personen benoemd verklaard als Kamerlid. Is dat erg? Nee, op zichzelf niet natuurlijk. Is het veel? Ja, het is onmiskenbaar zo dat ‘de doorloopsnelheid’ van Kamerleden hoger ligt dan vroeger.

In 2018 zijn ook drie leden van de Kiesraad vertrokken en opgevolgd. De leden van de Kiesraad worden benoemd bij Koninklijk Besluit. Door tussenkomst van de ministerraad derhalve. In de praktijk speelt de Kiesraad een belangrijke rol. Dat gaat niet overal zo. Soms geschieden benoemingen door het parlement, soms door de regering op advies van de voorzitters van hoge

Beëdiging Eerste Kamerlid Max Aardema. Foto: Phil Nijhuis

staatscolleges. Zo geschiedt in ons Koninkrijk de benoeming van leden van het centraal stembureau van het land Sint Maarten door de gouverneur bij Landsbesluit op voordracht van een commissie, bestaande uit de president van het Gemeenschappelijk Hof van Justitie, de vicevoorzitter van de Raad van Advies en de voorzitter van de Algemene Rekenkamer. Een mooie constructie, die recht doet aan de gewenste onafhankelijkheid van het centraal stembureau. Een onafhankelijkheid, die ook wordt benadrukt in de zogeheten internationale electorale standaarden.

Wanneer het gaat over benoemingen in het verkiezingsproces, moeten we het natuurlijk ook hebben over de benoeming van de enkele tienduizenden stembureauleden door de colleges van burgemeester en wethouders. Het is goed te constateren dat gemeenten in de loop der jaren steeds meer aandacht zijn gaan besteden aan instructie van de stembureauleden. Zij staan immers aan de basis van de uiteindelijk vast te stellen verkiezingsuitslagen. Doen zij hun werk niet goed, dan kan de verkiezingsuitslag ter discussie komen te staan.

Tot slot nog dit. In 2019 zal een flink aantal verkiezingen plaatsvinden, namelijk: verkiezingen voor de provinciale staten, de waterschappen, de eilandsraden van Bonaire en Saba, de kiescolleges op Bonaire, Saba en Sint Eustatius voor de Eerste Kamer, alsmede de verkiezingen voor de Eerste Kamer en voor het Europees Parlement. Daarnaast zijn voorstellen tot wijziging van de Kieswet in het vooruitzicht gesteld. Al dan niet in het kader van de eindrapportage van de staatscommissie herziening parlementair stelsel. Kortom: rustig zal het op het vlak van kiesrecht en verkiezingen ook in 2019 niet worden!

J.G.C. Wiebenga
Voorzitter Kiesraad

1. ‘Referendum niet weg uit het politieke discours’

Dubbelinterview met voorzitter Jan Kees Wiebenga en secretaris-directeur Melle Bakker

Dit najaar vonden in 37 gemeenten herindelingsverkiezingen plaats. Wat is de rol van de Kiesraad bij deze verkiezingen?

Melle Bakker: De Kiesraad heeft geen directe bemoeienis met deze verkiezingen, omdat we geen uitslag vaststellen en bijvoorbeeld ook geen partijnamen registreren. Wel hebben we een Informatiepunt Verkiezingen, dat in verkiezingstijd vragen over het verkiezingsproces beantwoordt. Daar kwamen ook vragen van herindelingsgemeenten binnen en deze gemeenten hebben we geholpen uiteraard. Zo is er als je gemeenten samenvoegt altijd discussie over de nummering van kandidatenlijsten. Bij een verkiezing waar één gemeente bij betrokken is, is de nummering gemakkelijk. De grootste partij krijgt nummer 1 enzovoorts, maar als er meerdere gemeenten deelnemen, krijg je daar vragen over. Er wordt dan één gemeente aangewezen als ‘de organiserende gemeente’ en de situatie in die gemeente is bepalend.

Rond de gemeenteraadsverkiezingen speelde de vraag of ook kiezers met een verstandelijke beperking hulp moeten krijgen bij het stemmen. Het kabinet denkt dat vroegtijdig stemmen in het stemlokaal (‘early voting’) een oplossing kan bieden voor deze groep kiezers. Wat vindt de Kiesraad daarvan?

Jan Kees Wiebenga: Het concept *early voting* is nog niet uitgewerkt, terwijl het in het kiesrecht juist vaak gaat om hoe dingen precies zijn geregeld, bijvoorbeeld dat met een rood potlood gestemd wordt. De Kiesraad wil daarom eerst graag weten welke vorm van *early voting* toegepast kan worden voordat wij met een eindstandpunt komen. Wel zien we een mogelijk positief verband tussen *early voting* en volmachtstemmen. Als mensen eerder kunnen stemmen, dan zou dat ertoe kunnen leiden dat er minder behoefte is aan onderhandse volmachtstemmen. En dit sluit aan bij het voorstel van de Kiesraad – *in zijn evaluatie van de gemeenteraadsverkiezingen* – om het aantal stemmen per volmacht terug te brengen van twee naar één per persoon.

Melle Bakker: Het is wat mij betreft geen uitgemaakte zaak dat mensen met een verstandelijke beperking en *early voting* met elkaar in verband worden gebracht. De Kiesraad is akkoord met het bieden van bijstand in het stemhokje aan kiezers met een verstandelijke beperking door stembureauleden. De koppeling tussen *early voting* en kiezers met een verstandelijke beperking zou volgens het kabinet zijn dat het dan rustiger is in het stemlokaal dan op de dag van stemming. Daardoor zouden kiezers met een verstandelijke beperking mogelijk hun stem zelfs zonder hulp kunnen uitbrengen. Dat is een veronderstelling die nog bewezen moet worden.

Ook dit jaar was er door de maatschappelijke aandacht voor het hacken van gegevens discussie over de betrouwbaarheid van verkiezingsuitslagen. Inmiddels heeft ook de wetgever besloten dat gemeenten de processen-verbaal met uitslagen moeten publiceren op hun website. Wat vindt de Kiesraad van deze maatregel?

Jan Kees Wiebenga: De Kiesraad is er een voorstander van om processen-verbaal te publiceren. Verkiezingen hebben met vertrouwen te maken en deze openbaarheid kan daaraan bijdragen. Mensen kunnen in de processen-verbaal van de stembureaus zelf nagaan of het allemaal wel klopt.

Dit jaar vond het laatste raadgevend referendum plaats, omdat de Eerste Kamer op 10 juli instemde met de intrekking van de Wet raadgevend referendum. Hoe kijken jullie hier op terug?

Jan Kees Wiebenga: Als we terugkijken op 2018 denken sommigen misschien dat het referendum weg is uit het politieke discours, maar dat is niet zo. Eind 2018 kwam het rapport uit van de staatscommissie herziening parlementair stelsel, waarin het referendum opnieuw aan de orde kwam. Het referendum zal niet meer in deze raadgevende vorm gehouden worden, door de intrekking van de wet, maar de discussie over het referendum komt in een nieuwe fase.

Melle Bakker: Ik ben er nog steeds trots op dat de Kiesraad erin geslaagd is om de uitvoering van deze referendumwet goed op te pakken. Ook met de hulp van de apparatuur en expertise van de Belastingdienst. Er zaten verschillende punten in de wet die voor verbetering vatbaar waren, bijvoorbeeld dat de hele exercitie op papier plaatsvond, maar de tijd om dit te verbeteren, hebben we niet gehad. Het is uiteindelijk een politieke keuze geweest om deze wet af te schaffen. Er is een Chinees gezegde ‘voorspellen is moeilijk, zeker als het om de toekomst gaat.’ Dat is hier ook zo, maar het laatste woord is nog niet gezegd over referenda.

De Kiesraad organiseerde dit jaar een essaywedstrijd en een symposium ‘De verkiezing van de toekomst’ rond de viering van 100 jaar algemeen kiesrecht. Welke onderwerpen uit de essays van de scholieren spraken jullie het meest aan?

Melle Bakker: Wat mij bij is gebleven, is de enorme variatie aan suggesties in de essays. Sommige ideeën ben ik persoonlijk wel voor, zoals de kiesgerechtigde leeftijd verlagen naar 16 jaar. Bij andere ideeën dacht ik ‘hoe verzin je het?’, zoals die over de herbeleving van de Romeinse tijd.

Jan Kees Wiebenga: Dat vond ik juist een origineel en leuk idee, de inschakeling van volkstribunen. Het volk had in de Romeinse tijd geen inspraak, maar toen werd het ambt van de volkstribuun ingevoerd en die mocht vertellen wat er echt leefde onder de mensen. Dat is in het Nederland van nu ondenkbaar, want mensen hebben allemaal zelf kiesrecht.

Drie van de zeven leden verlieten de Kiesraad in 2018, twee daarvan na twaalf jaar lidmaatschap. Betekende dit iets voor de verhoudingen in de Raad?

Jan Kees Wiebenga: Het lidmaatschap van de Kiesraad is altijd tijdelijk, maar een vervanging van drie leden op zeven personen is natuurlijk best flink. We selecteren Kiesraadleden volgens verschillende profielen, omdat het goed is om in de Kiesraad zowel wetenschappers te hebben als mensen met kennis en ervaring bij bijvoorbeeld decentrale organisaties. Die mix van personen en profielen leidt ook tot boeiende discussies.

Melle Bakker: Het is altijd spannend als de helft van de Kiesraad vervangen wordt. Ik vind het belangrijk dat de Kiesraad consistent is in zijn opvattingen. Daarmee zeg ik niet dat er geen veranderingen in opvattingen kunnen zijn; die zijn er ook wel geweest. De Kiesraad was enkele jaren geleden nog geen voorstander van het openbaar maken van processen-verbaal van stembureaus, omdat de Raad bang was dat daarmee allerlei fouten in de openbaarheid kwamen en dat dat dan weer negatief zou uitwerken op het vertrouwen in het verkiezingsproces. De Kiesraad heeft ook een aantal jaren geleden nog gezegd geen voorstander te zijn van hulp aan kiezers met een verstandelijke beperking. Van beide zaken is de Kiesraad nu wel een voorstander, dus er is soms wel ontwikkeling in opvattingen. Dat neemt niet weg dat consistentie in standpuntbepaling en advisering heel belangrijk is en blijft.

Er waren veel tussentijdse benoemingen in de Eerste en Tweede Kamer dit jaar. Voor de Eerste Kamer het hoogste aantal in meer dan tien jaar. Wat voor werk brengen deze benoemingen voor de Kiesraad met zich mee?

Melle Bakker: De Kiesraad kijkt, op basis van een gebonden beschikking, wie er in aanmerking komt voor benoeming als Kamerlid. Dit houdt in dat het niet zo is dat de voorzitter van de Kiesraad, die het benoemingsbesluit tekent, bedenkt ‘wie zal ik nu eens benoemen van de kandidatenlijst’. Door de vaststelling van de verkiezingsuitslag weten we precies – op basis van de volgorde van de kandidatenlijst en rekening houdend met kandidaten die de voorkeurdrempel hebben gehaald – wie in aanmerking komt voor benoeming. Als het een kwestie is van de eerstvolgende kandidaat op de lijst benoemen, dan kan de Kiesraad deze benoeming binnen een dag afhandelen. Alleen als iemand nee zegt tegen die benoeming, komt er een benoemingsbesluit van de volgende kandidaat op de lijst. Soms staat dit proces onder (tijds)druk van de Kamer, want als iemand weggaat, wil de Kamer zo snel mogelijk iemand anders benoemen en toelaten.

Jan Kees Wiebenga: We hebben één keer gehad dat iemand benoemd moest worden, maar dat degene geen zitting wilde nemen in de Kamer en zich op dat moment in Afrika bevond. Dat was even lastig, want we moeten een handtekening ontvangen van degene dat hij of zij niet wil, anders wordt de betrokkene benoemd verklaard. Er doen zich dus wel eens bijzonderheden voor.

Voorzitter Jan Kees Wiebenga (links) en secretaris-directeur Melle Bakker (rechts). Foto: Phil Nijhuis

Ook Nederlandse inwoners van Caribisch Nederland krijgen invloed op de Eerste Kamer via kiescolleges. Wat zijn kiescolleges? En hoe vinden de inwoners van Bonaire, Sint Eustatius en Saba het om te mogen stemmen voor de kiescolleges? Leeft dat?

Melle Bakker: Of de inwoners van Bonaire, Sint Eustatius en Saba zich al bewust zijn van dit recht, dat betwijfel ik. De voorzitter en ik zijn niet zo lang geleden in Caribisch Nederland geweest. Toen bleek dat de kennis over kiescolleges daar nog beperkt is. Er komt een voorlichtingscampagne vanuit het ministerie van ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) richting kiezers op die eilanden.

Jan Kees Wiebenga: In maart vinden in Caribisch Nederland verkiezingen plaats voor de eilandsraden en voor de kiescolleges. Op Sint Eustatius vinden geen eilandsraadsverkiezingen plaats, omdat er momenteel een regeringscommissaris is, maar er worden wel verkiezingen gehouden voor de kiescolleges. Op Bonaire en Saba vinden gecombineerde verkiezingen plaats. De verkiezing op Sint Eustatius krijgt daardoor een ander karakter dan op de andere twee eilanden. Het is interessant te zien welk effect dit heeft, bijvoorbeeld op de opkomst. Er is overigens een kans dat er ook een kiescollege voor Nederlanders in het buitenland komt. In het regeerakkoord staat dat Nederlanders in het buitenland invloed krijgen op de samenstelling van de Eerste Kamer, maar hier is nog geen wetsvoorstel voor.

Ook aan het eind van dit jaar krijgt het secretariaat van de Kiesraad tijdelijk versterking door het Informatiepunt Verkiezingen. Drie juridisch medewerkers van het Informatiepunt beantwoorden in verkiezingstijd vragen over kiesrecht en het verkiezingsproces. Hoe is het om deze pas afgestudeerde rechtenstudenten een paar maanden in huis te hebben?

Jan Kees Wiebenga: Ik vind het positief als pas afgestudeerden belangstelling hebben in het werk bij de Rijksoverheid.

Melle Bakker: Daarnaast is het heel leuk om mensen die nog nauwelijks met kiesrecht in aanraking zijn gekomen meer te leren over verkiezingen, bijvoorbeeld door hen een aantal verdiepingscolleges te geven. Het is prachtig als er vervolgens na een half jaar drie mensen staan die een bovengemiddelde kennis hebben van hoe verkiezingen verlopen. Ik hoop dan altijd dat ze nog eens stembureaulid of voorzitter van een stembureau worden.

2. Organisatie

De Kiesraad heeft een aantal wettelijke taken:

- De Raad treedt op als centraal stembureau bij de verkiezingen van de Eerste Kamer en Tweede Kamer en van de (26) Nederlandse leden van het Europees Parlement. De taken van de Kiesraad in dit verband zijn:
  - registreren van aanduidingen en logo's van politieke partijen
  - beoordelen en nummeren van de ingeleverde kandidatenlijsten
  - vaststellen van de officiële verkiezingsuitslagen
  - benoemen van leden in vacatures in de Tweede Kamer, Eerste Kamer en het Europees Parlement

- De Raad adviseert de regering en het parlement over uitvoeringstechnische zaken op het gebied van kiesrecht en verkiezingen. Hierbij gaat het vooral om conceptwetsvoorstellen tot wijziging van Kieswetgeving. Een enkele keer adviseert de Kiesraad ongevraagd, bijvoorbeeld in de vorm van evaluaties na afloop van verkiezingen.

Intrekking Wet raadgevend referendum

Per 12 juli, met terugwerkende kracht tot 10 juli, werd de Wet raadgevend referendum ingetrokken. Daarmee kwam een eind aan de taken en werkzaamheden van de Kiesraad als centraal stembureau voor het raadgevend referendum.

Overige taken Kiesraad

De Kiesraad treedt het gehele jaar door op als kennis- en informatiepunt over kiesrecht en verkiezingen voor gemeenten, provinciale griffies, politieke partijen, kiezers en media. In verkiezingstijd wordt samen met het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) een Informatiepunt Verkiezingen ingesteld. Voor de gemeentelijke herindelingsverkiezingen van 21 november 2018 en de gecombineerde provinciale statenverkiezingen en waterschaps-verkiezingen op 20 maart 2019 is sinds medio oktober een Informatiepunt 'in de lucht'. Dit blijft actief tot medio juni 2019.

De Kiesraad adviseert tot slot de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State over kiesrechtelijke geschillen waarbij de Kiesraad niet zelf partij is.

Kaderwet zelfstandige bestuursorganen en Kaderwet adviescolleges

De Kiesraad valt als centraal stembureau onder de Kaderwet zelfstandige bestuursorganen. Enkele onderdelen van deze wet zijn niet van toepassing.[1] Daarnaast valt de Kiesraad deels wel[2] en deels niet[3] onder de werking van de Kaderwet adviescolleges. De Kiesraad vindt de huidige positionering van de Raad in beide Kaderwetten niet optimaal en bereidt voorstellen voor ter verbetering, waarbij meer recht wordt gedaan aan zijn bijzondere – onafhankelijke – positie in ons staatsrechtelijk bestel.

Relatie met ministerie van BZK

Het ministerie van BZK houdt toezicht op alle zelfstandige bestuursorganen die een taak uitvoeren waarvoor de minister politieke verantwoordelijkheid draagt. De bijzondere positie van de Kiesraad en de daarmee samenhangende noodzakelijke onafhankelijkheid zijn van invloed op deze toezichtsrelatie. Sinds 1 januari 2018 valt de Kiesraad niet langer onder begrotingshoofdstuk VII (Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties) van de rijksbegroting, maar is het beheerregime voor de Hoge Colleges van Staat van toepassing.

[1] Kaderwet zelfstandige bestuursorganen, de artikelen 12, 21 en 22.
[2] Kaderwet adviescolleges, artikelen 15, eerste, derde, vierde en vijfde lid, en 16.
[3] Kaderwet adviescolleges, artikelen 21 en 29.

Op de foto van links naar rechts: Ronald Prins, Jacobine van den Brink, Jan Kees Wiebenga, Hestia Reukema-Gevers, Rudy Andeweg, Aat de Jonge en Peter Castenmiller. Foto: Phil Nijhuis

Leden Kiesraad

De Kiesraad bestaat uit zeven leden, die voor een periode van vier jaar bij Koninklijk besluit worden benoemd. Benoeming vindt plaats op basis van deskundigheid op het gebied van kiesrecht en verkiezingen en daaraan gerelateerde of daarvoor relevante beleidsterreinen. Ook maatschappelijke kennis en ervaring spelen een rol bij de benoeming van de leden.

De Kiesraad kende begin 2018 de volgende samenstelling:

Mr. J.G.C. Wiebenga. Voorzitter. Benoemd met ingang van 2017. Jan Kees Wiebenga was van 2001 tot en met 2016 lid en (enige jaren) waarnemend vice-president van de Raad van State.
Mr. G.M.M. Blokdijk. Vicevoorzitter. Als lid benoemd in 2006. Trudy Blokdijk adviseert en evalueert raden van toezicht en raden van commissarissen, is als (gast)docent verbonden aan enkele leergangen op het terrein van governance en toezicht, vervult verschillende toezicht- en bestuursfuncties en treedt op als spreker en dagvoorzitter.
W.M.B. Stoker. Als lid benoemd in 2006. Willem Stoker was van 2000 tot en met 2015 als senior adviseur en hoofd Verkiezingen werkzaam bij Publiekszaken van de gemeente Utrecht.
Prof. dr. R.B. Andeweg. Als lid benoemd in 2017. Rudy Andeweg was tot 18 mei hoogleraar Empirische Politicologie aan de Universiteit Leiden.
Dr. P. Castenmiller. Als lid benoemd in 2013. Peter Castenmiller is werkzaam bij PBLQ, verbinders in de informatiesamenleving.

Prof.mr. R. Nehmelman. Als lid benoemd in 2015. Remco Nehmelman was tot 1 oktober hoogleraar Publiek Organisatierecht aan de Universiteit Utrecht.
Prof. mr. J.E. van den Brink. Als lid benoemd in 2017. Jacobine van den Brink was tot 1 november hoogleraar Europees en nationaal bestuursrecht aan de Universiteit van Maastricht en vanaf dat moment hoogleraar Bestuursrecht aan de Universiteit van Amsterdam.

In de loop van het jaar zijn er enkele mutaties geweest in de samenstelling van de Raad.

Op 1 oktober ontstonden drie vacatures in de Kiesraad door het vertrek van mevrouw Blokdijk, de heer Stoker en de heer Nehmelman. Voor de eerstgenoemde leden kwamen per deze datum in de plaats:
Ir. R. Prins. Ronald Prins is als cyber security-deskundige lid van de Toetsingscommissie Inzet Bevoegdheden van de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten. Daarnaast is hij buitengewoon raadslid van de Onderzoeksraad Voor Veiligheid.
H.E. Reukema-Gevers. Hestia Reukema-Gevers is werkzaam als directeur Dienstverlening bij de gemeente Rotterdam, met de portefeuille Gebieden, Verkiezingen, Participatie en Stadsarchief.

Per 1 januari 2019 kwam voor de heer Nehmelman in de plaats:
Mr. A.B.L. de Jonge. Aat de Jonge is ruim dertig jaar burgemeester geweest in verschillende gemeenten. Meest recent – van 2004 tot november jl. – was hij burgemeester van Dronten.

Foto: Phil Nijhuis

Secretariaat Kiesraad

De Kiesraad wordt in zijn taken ondersteund door een secretariaat. Aan het hoofd van het secretariaat staat de secretaris-directeur, belast met de dagelijkse leiding. Sinds 1 januari 2018 gaat de Kiesraad over zijn eigen voltallige personeel, doordat de voorzitter van de Kiesraad door de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties is aangewezen als hoofd van dienst in de zin van artikel 4, eerste lid, onderdeel b, van het Algemeen Rijksambtenarenreglement.

Eind 2018 werkten 17 medewerkers bij het secretariaat in de volgende functies[4]:

Melle Bakker, Secretaris-directeur
Pamela Young, plv. Secretaris-directeur en clustercoördinator juridische zaken en informatiebeleid
Heleen Hörmann, Clustercoördinator communicatie, onderzoek en ondersteuning en senior communicatieadviseur
Roderick Al, Juridisch adviseur
Senior juridisch adviseur[4]
Adviseur bedrijfsvoering[4]
Ronald Jansen, Senior adviseur bedrijfsvoering
IT-adviseur[4]
Cynthia Henskens, Senior adviseur informatiebeleid
Maaike van Hoboken, Administratief medewerker

[4] Op basis van de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) zijn de namen van drie medewerkers niet vermeld.

Ron de Jong, Onderzoeker
Petra Kingma, Senior juridisch adviseur
Karina de Klerk Wolters, Officemanager
Myrna Lindeboom, Juridisch administratief medewerker
Marco Segers, Juridisch adviseur
Ellen Voogd, Administratief medewerker
Marjolein Walsmit-Brouwer, Communicatieadviseur

Bij het Informatiepunt Verkiezingen waren in 2018 de volgende medewerkers werkzaam: Nynke Veenstra, Anne Albers en Adnan Karic (tot april) en Kyra Wigard en Garvin Molleman (sinds medio oktober).

3. Verkiezingen en referenda

Gemeenteraadsverkiezingen en raadgevend referendum Wiv

Op woensdag 21 maart 2018 vonden in 335 gemeenteraadsverkiezingen plaats in combinatie met een raadgevend referendum over de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2017 (Wiv). In de 45 overige gemeenten werd alleen het raadgevend referendum gehouden. Dit betrof gemeenten met een herindeling per 1 januari 2019 of die per 1 januari 2018 waren heringedeeld. Het referendum van 21 maart was het tweede en laatste referendum dat plaatsvond op basis van de Wet raadgevend referendum. Op het moment dat het referendum werd gehouden, had het kabinet al aangekondigd dat zij het voornemen had de wet in te trekken.

Raadgevende referenda onder Wrr

Op 10 juli 2018 stemde de Eerste Kamer in met intrekking van de Wet raadgevend referendum (Wrr).[5] Sinds 1 juli 2015 konden kiezers verzoeken indienen om een raadgevend referendum te houden over een verdrag dat of wet die was goedgekeurd of aangenomen, maar nog niet in werking was getreden. In de periode 1 juli 2015 tot 10 juli 2018 zijn in totaal 323 wetten referendabel geweest. Tijdens de looptijd van de Wrr zijn twee referenda gehouden: in april 2016 over de Wet tot goedkeuring van de Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne, en in maart 2018 over de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten 2017 (Wiv).

In de periode 2015 -2018 waren er twee wetten die wel de drempel van 10.000 geldige verzoeken in de inleidende fase haalden, maar waarvoor in de definitieve fase niet de benodigde 300.000 geldige verzoeken werden ingediend. Dit waren de wijziging van de Wet inkomstenbelasting 2001 tot het geleidelijk uitfaseren van de aftrek wegens geen of geringe eigenwoningschuld (ook wel genoemd de Wet-Hillen) in maart 2018, en de wijziging van de Wet op de orgaandonatie in juli 2018.

Informatiepunt Verkiezingen

Hoewel de Kiesraad in 2018 alleen bij het referendum van 21 maart als centraal stembureau optrad, brachten ook de gemeenteraadverkiezingen werkzaamheden voor (het secretariaat van) de Raad met zich mee. Burgers, gemeenten, politieke partijen en media deden in de aanloop naar deze verkiezingen frequent een beroep op de Kiesraad als kennis- en informatiecentrum. Daarvoor werd in aanloop naar de verkiezingen en het referendum een Informatiepunt Verkiezingen ingesteld. Aan het Informatiepunt konden vanzelfsprekend ook vragen gesteld worden over het referendum of over de gevolgen van de gecombineerde stemming.

[5] Staatsblad 2018, nr. 214.

Gevolgen gecombineerde stemming

Combinatie van stemmingen behoort in ons land tot de uitzonderingen. Een voorbeeld is de combinatie van provinciale statenverkiezingen en waterschapsverkiezingen sinds 2015. Het combineren van stemmingen heeft onmiskenbaar voordelen, vooral in praktisch- organisatorische zin, maar ook in financieel opzicht. Het combineren kan echter ook (onbedoelde) bijkomende effecten veroorzaken. Wil in het kader van de Wet raadgevend referendum sprake zijn van een geldige raadgevende uitspraak over een wet of verdrag, dan was een opkomstpercentage vereist van ten minste 30 procent van het totale aantal kiesgerechtigden. Dat percentage – de drempel voor het verkrijgen van een geldige referendumuitspraak – werd bij het referendum over de Wiv ruim-schoots gehaald, hoogstwaarschijnlijk mede vanwege de combinatie met de gemeenteraadsverkiezing.

Er was nog een ander effect van de gecombineerde stemmingen van 21 maart, namelijk de verlate beschikbaarheid van de beide uitslagen. Waar het handmatig tellen van de stembiljetten (en soms nog een tweede keer of nog vaker) en het vervolgens invullen van een proces-verbaal voor één verkiezing in de praktijk vaak al leidt tot late uitkomsten, moest dat nu voor twee stemmingen gebeuren. Hierdoor konden in nogal wat gevallen de werkzaamheden niet vóór middernacht worden afgerond.

Registratie partijnamen

Politieke partijen die hun partijnaam hadden geregistreerd bij de Kiesraad voor deelname aan Tweede Kamerverkiezingen, hoefden zich niet apart te registreren bij de gemeenten voor de gemeenteraadsverkiezingen. Hun registratie bij de Kiesraad werkte door naar die verkiezingen. Met het oog hierop stond in aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen een publicatie in de Staatscourant van de bij de Kiesraad geregistreerde aanduidingen van politieke partijen.[6]

Waarnemingsmissies

De gemeenteraadsverkiezingen en het raadgevend referendum werden bijgewoond door een tweetal waarnemingsmissies, te weten delegaties van het ‘Congress of Local and Regional Authorities’, van de Raad van Europa, en van ‘Democracy Volunteers’, een in het Verenigd Koninkrijk gevestigde organisatie die zich onder meer bezighoudt met verkiezingswaarneming. De Kiesraad is voorstander van waarnemingsmissies en een delegatie van de Raad sprak met beide delegaties. Op uitnodiging van de Kiesraad waren verder vertegenwoordigers van zusterorganisaties uit Aruba, Curaçao en Sint Maarten rond de dag van stemming aanwezig, met als doel uitwisseling van kennis en ervaring met betrekking tot verkiezingen.

[6] Staatscourant 2017, nr. 75394.

Opkomstbevordering

In veel gemeenten vonden in aanloop naar de verkiezingen op 21 maart activiteiten plaats gericht op opkomstbevordering. Het initiatief hiervoor werd soms genomen door gemeenten zelf, vaker door politieke partijen en in een enkel geval door derden. Opkomstbevordering bij verkiezingen is een goede zaak, ook al is stemmen een recht en geen plicht. Het onevenredig bevoordelen van stemmers ten opzichte van niet-stemmers is echter ongewenst. Enkele voorbeelden van door politieke partijen georganiseerde verlotingen onder stemmers – met soms fraaie prijzen – riepen vragen op, met name wanneer die gepaard gingen met het aan kiezers vragen van een bewijs van het concrete stemgedrag in de vorm van bijvoorbeeld een stemfie, een foto van de kiezer met daarop tevens zichtbaar zijn stemkeuze. De Kiesraad vroeg hier in zijn *evaluatieadvies over de gehouden verkiezingen* aandacht voor.

Hulp aan kiezers met een verstandelijke beperking

In de aanloop naar 21 maart trad de burgemeester van de gemeente Woerden in het nieuws met de mededeling dat hij van oordeel was dat de Kieswet op het punt van hulp aan kiezers met een verstandelijke beperking sinds de totstandkoming van het VN-Gehandicaptenverdrag als verouderd moest worden beschouwd. Hij maakte daarom afspraken met een zorgorganisatie in zijn gemeente op grond waarvan kiezers met een verstandelijke beperking toch hulp konden krijgen in het stemhokje. Nadat de Kiesraad – en later ook het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties – de burgemeester hadden gewezen op de geldende wettelijke regels, maakte hij bedoelde afspraken ongedaan.

De Kiesraad heeft het oordeel van de burgemeester en van tal van organisaties die zich inzetten voor de belangen van mensen met een verstandelijke beperking[7] gezien als een signaal dat serieuze overweging verdient. De Kiesraad is daarbij tot de conclusie gekomen dat kiezers met een verstandelijke beperking hulp bij het uitbrengen van de stem in het stemhokje moeten kunnen krijgen. De Raad wil daaraan wel de voorwaarde verbinden dat die hulp geboden wordt door leden van de stembureaus. De Raad ziet dit als een waarborg tegen ongewenste beïnvloeding. De Kiesraad vroeg hier in zijn *evaluatieadvies over de gehouden verkiezingen* aandacht voor.

[7] Onder meer de koepelorganisatie Ieder(in), de vereniging MEE NL, die zich inzet voor een inclusieve samenleving, de Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland, de belangenvereniging Sien, voor mensen met een verstandelijke beperking, en de landelijke belangenorganisatie LFB, door en voor mensen met een verstandelijke beperking.

Hertellingen

De gemeenteraadsverkiezingen van 21 maart lieten, evenals in 2014, zo'n *25 gevallen van hertelling van stembiljetten zien*.[8] Soms na een besluit van het centraal stembureau en in andere gevallen na besluitvorming door de gemeenteraad. De Kiesraad had bij de voorbereiding van deze hertellingen intensief contact met een aantal gemeenten.

Hertelling van stembiljetten in een of meer stembureaus/gemeenten bij het raadgevend referendum deed zich niet voor. De enige instantie die hiertoe de wettelijke bevoegdheid heeft, is de Kiesraad in zijn hoedanigheid van centraal stembureau voor het raadgevend referendum. Hoewel in een aantal processen-verbaal van stembureaus cijfers voorkwamen waarbij op zijn minst vraagtekens waren te stellen, zag de Raad er vanaf om voor die betreffende stembureaus tot een hertelling te besluiten. De belangrijkste overweging daarbij was: het ontbreken van een objectief criterium in de Wet raadgevend referendum (vergelijkbaar met bijvoorbeeld artikel P 21 van de Kieswet) aan de hand waarvan de Kiesraad had kunnen besluiten om wel of niet te gaan hertellen.

De hertellingen bij de gemeenteraadsverkiezingen verliepen, voor zover de Kiesraad dat heeft kunnen nagaan, in praktisch-organisatorische zin over het algemeen goed. De Kiesraad was bij nagenoeg alle hertellingen aanwezig in de persoon van een vertegenwoordiger. Dit was wettelijk vereist vanwege de gecombineerde stemming.[9] Deze vertegenwoordigers moesten erop toezien dat zorgvuldig werd omgegaan met eventueel bij de hertelling aangetroffen stembiljetten voor het referendum.

Experimenten met centraal tellen

Bij de gemeenteraadsverkiezingen kozen 22 gemeenten ervoor om de dag na de dag van stemming, op een centrale locatie in de gemeente, de stembiljetten officieel te tellen. Stembureauleden in deze gemeenten hoefden de stembiljetten op de dag van stemming alleen op partijniveau te tellen voor een eerste, voorlopige uitslag. Centrale telling is mogelijk gemaakt in specifieke experimenteerwetgeving.[10]

Uitslag

Na afloop van de gemeenteraadsverkiezingen en het referendum heeft de Kiesraad alle uitslagen opgenomen in *de Databank verkiezingsuitslagen*.

[8] De gemeenten Amersfoort, Almelo, Beek, Bergen op Zoom, Bernheze, Berkelland, Dalfsen, Deurne, Hoogeveen, Loon op Zand, Maastricht, Medemblik, Oost Gelre, Ouder Amstel, Rijswijk, Stein, Veenendaal, Venray, Velsen, Wageningen, Westvoorne, Zaanstad, Zaltbommel, Zeewolde en Zoeterwoude.
[9] Artikel 17 Besluit raadgevend referendum.
[10] Tijdelijke experimentenwet stembiljetten en centrale stemopneming (Wet van 19 juni 2013, Stb. 240) en Tijdelijk experimentenbesluit stembiljetten en centrale stemopneming (Besluit van 23 september 2013, Stb. 368).

Herindelingsverkiezingen

Dit najaar, op woensdag 21 november 2018, vonden herindelingsverkiezingen in 37 gemeenten plaats. Het ging om de (nieuwe) gemeenten: Groningen (uit het huidige Groningen, Haren en Ten Boer), Hoeksche Waard (uit Binnenmaas, Cromstrijen, Korendijk, Oud-Beijerland en Strijen), Vijfheerenlanden (uit Leerdam, Vianen en Zederik), Altena (uit Aalburg, Werkendam en Woudrichem), Beekdaelen (uit Nuth, Onderbanken en Schinnen), Haarlemmermeer (uit Haarlemmerliede en Spaarnwoude en Haarlemmermeer), Het Hogeland (uit Bedum, de Marne, Eemsmond en Winsum), Westerkwartier (uit Grootegast, Leek, Marum, Zuidhorn en een deel van Winsum), Molenlanden (uit Giessenlanden en Molenwaard), Noardeast-Fryslân (uit Dongeradeel, Ferwerderadiel, Kollumerland en Nieuwkruisland), Noordwijk (uit Noordwijk en Noordwijkerhout) en West Betuwe (uit Geldermalsen, Lingewaal en Neerijnen). De herindelingen gingen in op 1 januari 2019. Zoals hierboven al gemeld, hadden gemeenten die 21 november 2018 een herindelingsverkiezing hadden, de reguliere verkiezingen van maart 2018 overgeslagen.
De Kiesraad heeft formeel geen rol bij de herindelingsverkiezingen, maar het Informatiepunt Verkiezingen was wel bereikbaar voor vragen van de betrokken gemeenten over het verkiezingsproces en over Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV). Na afloop van de herindelingsverkiezingen heeft de Kiesraad de uitslag van deze verkiezingen opgenomen in de *Databank verkiezingsuitslagen*.

Telling en hertelling

Een aantal herindelingsgemeenten besloot deel te nemen aan het experiment centraal tellen en koos ervoor om de dag na de dag van stemming, op een centrale locatie in de gemeente, de stembiljetten te tellen. Stembureauleden in deze gemeenten hoefden de stembiljetten op de dag van stemming alleen op partijniveau te tellen voor een eerste, voorlopige uitslag.
Uiteindelijk heeft de gemeenteraad van Leerdam, na een centrale telling, besloten tot een hertelling in twee stembureaus. In deze stembureaus waren op twee kandidaten geen stemmen uitgebracht, terwijl zij aangaven dat ze op zichzelf hadden gestemd.

Verkiezingssoftware

Bij verkiezingen kunnen politieke partijen, gemeenten en hoofd- en centraal stembureaus gebruikmaken van Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV). In aanloop naar de verkiezing en het referendum op 21 maart heeft Software Quality Systems (SQS) de OSV-programma's 4 en 5, die de vaststelling van de uitslag en de zetelberekening ondersteunen, getoetst. Het *toetsingsrapport* werd eind januari opgeleverd en beschikbaar gesteld op de website van de Kiesraad. Zowel voor het referendum als de gemeenteraadsverkiezingen werden de OSV-programma's ter beschikking gesteld aan politieke partijen en gemeenten. Naast de wettelijk voorgeschreven documenten voor onder andere de kandidaatstelling en uitslag genereerde OSV bestanden om de uitslaggegevens

Beëdiging Tweede Kamerlid Chris Stoffer.
Foto: © ANP FOTO 2018/Fotograaf: Bart Maat

herbruikbaar te maken. De gemeenten hebben deze databestanden van hun verkiezing naar de Kiesraad gestuurd. De Kiesraad heeft deze bestanden gebruikt om de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezing en het referendum op te nemen in de *Databank verkiezingsuitslagen*. Daarnaast heeft de Kiesraad de verzamelde gegevensbestanden als dataset geplaatst op *data.overheid.nl*.

Verbetering en vervanging software

In 2018 werden technische verbeteringen doorgevoerd in de OSV programma's 4 en 5 in verband met de beveiliging van deze programma's. Desondanks is geconstateerd dat, mede door de veranderde inzichten over beïnvloeding van verkiezingen door statelijke actoren, de software aan vervanging toe is. Deze software wordt inmiddels ruim negen jaar, voor het eerst bij de Europees Parlementsverkiezing van 4 juni 2009, toegepast in het verkiezingsproces. Het beveiligings- en software-concept waarop de OSV-programma's is gebaseerd, moet dan ook worden herzien. De Kiesraad en de minister van BZK zijn hierover in overleg.

4. Adviezen

De Kiesraad bracht in 2018 de volgende adviezen uit:

1. *Advies over het conceptwetsvoorstel Aanpassing procedure vaststelling verkiezingsuitslag*
2. *Advies wijziging Kieswet ter vereenvoudiging stemmen vanuit het buitenland*
3. *Advies over het Aanpassingsbesluit AVG*
4. *Advies over ontwerpbesluit Uitvoeringsbesluit Kiescolleges BES*
5. *Evaluatieadvies gemeenteraadsverkiezingen en raadgevend referendum 21 maart 2018*
6. *Advies wetsvoorstel toewijzing extra Nederlandse zetels Europees Parlement*
7. *Advies wijziging Kies- en referendumregeling i.v.m. introductie kiescolleges BES*
8. *Advies wijziging Kiesbesluit en tijdelijke experimentenbesluit i.v.m. vereenvoudiging stemmen vanuit het buitenland*
9. *Advies wijziging Kies- en referendumregeling i.v.m. intrekking Wet raadgevend referendum*
10. *Advies wijziging Kiesregeling en tijdelijke experimentenregeling centrale stemopneming i.v.m. vereenvoudigen stemmen vanuit het buitenland en elektronische openbaarmaking processen-verbaal*

Bijna alle adviezen werden uitgebracht op verzoek van en gericht aan de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). Het evaluatieadvies over de gemeenteraadsverkiezingen en het raadgevend referendum van 21 maart 2018 bracht de Kiesraad op eigen initiatief uit.

1. *Advies over het conceptwetsvoorstel Aanpassing procedure vaststelling verkiezingsuitslag (1 februari 2018)*

De Kiesraad heeft geadviseerd over een conceptwetsvoorstel dat een nieuwe procedure voor de vaststelling van verkiezingsuitslagen bevat. De Raad is voorstander van een modernere, meer transparante procedure en kan zich onder voorwaarden vinden in de nieuwe gemeentelijk stembureaus en de afschaffing van hoofdstembureaus. Wel riep het voorstel de nodige vragen op, met name over de praktische uitvoerbaarheid van de voorgestelde procedure.

De gedachtevorming over een nieuwe procedure voor de vaststelling van verkiezingsuitslagen is nog niet afgerond. Naar verwachting biedt de minister begin 2019 een gewijzigd conceptwetsvoorstel opnieuw ter consultatie aan de Kiesraad aan. Eén onderdeel is uit het conceptwetsvoorstel gelicht en is inmiddels wet.[11] Dit is het voorstel om de processen-verbaal van stembureaus en opgaven van de burgemeesters in de toekomst altijd elektronisch openbaar te maken.

2. *Advies wijziging Kieswet ter vereenvoudiging stemmen vanuit het buitenland (5 februari 2018)*

De Kiesraad heeft geadviseerd over een conceptwetsvoorstel, waarmee een nieuw model stembiljet voor Nederlandse kiezers in het buitenland definitief wordt. De Raad stemde in met dit nieuwe stembiljet en hoopte dat het stembiljet op korte termijn ook voor kiezers in Nederland kan worden ingevoerd. Ook zou het de voorkeur hebben dat dit stembiljet elektronisch geteld kan worden. Wel plaatste de Raad kanttekeningen bij het voorstel dat, als een kiezer geen stem uitbrengt op een kandidaat, het stembiljet niet ongeldig wordt verklaard, maar dat dan de stem naar de lijsttrekker van de gekozen partij gaat.

Het wetsvoorstel dat de minister bij de Tweede Kamer heeft ingediend, bevatte enkele maatregelen om te voorkomen dat stemmen van kiezers buiten Nederland niet worden meegeteld en initieerde een verlenging van de Tijdelijke experimentenwet. Dat wetsvoorstel is inmiddels wet[12]. Het nieuwe model stembiljet voor kiezers buiten Nederland is nog niet definitief, omdat de minister er eerst meer ervaring mee wil opdoen.[13]

[11] Wet van 5 december 2018 tot wijziging van de Kieswet houdende maatregelen tot elektronische openbaarmaking van de processen-verbaal van de stembureaus en van de opgaven van de burgemeesters van de aantallen in de gemeenten uitgebrachte stemmen (Stb. 2018, 470).
[12] Wet van 5 december 2018 tot wijziging van de Kieswet en de Tijdelijke experimentenwet stembiljetten en centrale stemopneming ter vereenvoudiging van stemmen vanuit het buitenland en verlenging van de mogelijkheid tot experimenteren (Stb. 2018, 483).
[13] Kamerstukken II 2017/18, 35 012, nr. 3, p. 6.

3. Advies over het Aanpassingsbesluit AVG (12 februari 2018)

Vanaf 25 mei 2018 is de Algemene verordening gegevensbescherming (Verordening (EU) 2016/679) van toepassing. Hierdoor moeten verschillende besluiten van de regering worden aangepast, waaronder het Kiesbesluit. In het Kiesbesluit wordt alleen artikel D 9 gewijzigd. De Kiesraad had geen opmerkingen bij deze voorgestelde wijziging.

Het Kiesbesluit is op 28 juli 2018 met terugwerkende kracht tot 25 mei 2018 gewijzigd.[14]

4. Advies over ontwerpbesluit Uitvoeringsbesluit Kiescolleges BES (16 april 2018)

De Grondwet is gewijzigd, zodat Nederlandse inwoners in Caribisch Nederland indirect invloed kunnen uitoefenen op de samenstelling van de Eerste Kamer.[15] Ook de Kieswet[16] en het Kiesbesluit[17] zijn gewijzigd. De Kiesraad onderschreef in dit advies het uitgangspunt dat de leden van de kiescolleges de Eerste Kamerleden zoveel mogelijk op dezelfde wijze kiezen als de leden van de provinciale staten dat doen. De Raad vroeg in zijn advies wel aandacht voor de vermelding van 'aanduidingen' op de kandidatenlijst in andere talen.

Het Uitvoeringsbesluit Kiescolleges BES is op 1 augustus 2018 in werking getreden.[18]

5. Evaluatieadvies gemeenteraadsverkiezingen en raadgevend referendum 21 maart 2018 (17 mei 2018)

Ook kiezers met een verstandelijke beperking moeten hulp kunnen krijgen bij het uitbrengen van hun stem. Dit was een van de voorstellen van de Kiesraad, in zijn evaluatieadvies over de gecombineerde gemeenteraadsverkiezingen en het referendum over de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2017 (Wiv), op 21 maart 2018. Verder adviseerde de Raad onder meer om het sluitingstijdstip van de stembureaus te vervroegen van 21.00 uur naar 20.00 uur, zolang stembiljetten nog handmatig in het stembureau worden geteld.

---

[14] Besluit van 11 juli 2018 tot aanpassing van besluiten ter uitvoering van Verordening (EU) 2016/679 van het Europees Parlement en de Raad van 27 april 2016 betreffende de bescherming van natuurlijke personen in verband met de verwerking van persoonsgegevens en betreffende het vrije verkeer van die gegevens en tot intrekking van Richtlijn 95/46/EG (algemene verordening gegevensbescherming) (PbEU 2016, L 119) en de Uitvoeringswet Algemene verordening gegevensbescherming (Stb. 2018, 249).

[15] Wet van 1 november 2017, houdende verandering in de Grondwet, strekkende tot het opnemen van een constitutionele basis voor Caribische openbare lichamen en het regelen van een kiescollege voor de Eerste Kamer (Stb. 2017, 426).

[16] Wet van 14 februari 2018 tot wijziging van de Wet openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba en de Kieswet in verband met de introductie van kiescolleges voor de Eerste Kamer voor de Caribische openbare lichamen ten behoeve van de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer (Stb. 2018, 58).

[17] Besluit van 28 juni 2018, nr. 2018000988 tot wijziging van het Kiesbesluit en het Rechtspositiebesluit politieke gezagdragers BES in verband met de introductie van kiescolleges voor de Eerste Kamer voor de Caribische openbare lichamen ten behoeve van de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer (Stb. 2018, 215).

[18] Besluit van 28 juni 2018, nr. 2018000988 tot wijziging van het Kiesbesluit en het Rechtspositiebesluit politieke gezagdragers BES in verband met de introductie van kiescolleges voor de Eerste Kamer voor de Caribische openbare lichamen ten behoeve van de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer (Stb. 2018, 215).

De minister van BZK en de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport zijn het met de Kiesraad eens dat kiesgerechtigden met een verstandelijke beperking hulp moeten kunnen krijgen bij het uitbrengen van hun stem. Waaruit die hulp kan bestaan en hoe deze het best kan worden gegeven, wordt nog onderzocht. Het kabinet denkt dat vroegtijdig stemmen in het stemlokaal ('early voting') hier een oplossing kan bieden en wil hier bij de verkiezingen in 2021 mee experimenteren.[19]

6. Advies wetsvoorstel toewijzing extra Nederlandse zetels Europees Parlement (3 juli 2018)

Als gevolg van de verwachte uittreding van het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie, 'de Brexit', krijgt Nederland drie extra zetels in het Europees Parlement: 29 in plaats van 26 zetels. De minister van BZK vroeg de Kiesraad advies over een conceptwetsvoorstel dat de toewijzing van deze extra zetels regelt. De Kiesraad gaf in dit advies aan zich te kunnen vinden in het voorstel.

De Eerste Kamer en de Tweede Kamer hebben ingestemd met het wetsvoorstel.[20]

7. Advies wijziging Kies- en referendumregeling ivm introductie kiescolleges BES (9 juli 2018)

De Kiesraad kon instemmen met het voorstel om de Kies- en referendumregeling aan te passen in verband met de introductie van kiescolleges in Caribisch Nederland. Verschillende formulieren moesten aangepast worden, bijvoorbeeld voor de registratie van een partijnaam, inlevering van de kandidatenlijsten, voor het stembiljet, voor de vaststelling van het aantal stemmen, en voor het benoemen van nieuwe leden van een kiescollege.

De Kies- en referendumregeling is aangepast.[21]

8. Advies wijziging Kiesbesluit en tijdelijke experimentenbesluit i.v.m. vereenvoudiging stemmen vanuit het buitenland (20 september 2018)

De Kiesraad kon zich vinden in het Conceptbesluit tot wijziging van het Kiesbesluit en het Tijdelijk experimentenbesluit stembiljetten en centrale stemopneming om stemmen vanuit het buitenland eenvoudiger te maken. Wel adviseerde hij ook in het Kiesbesluit te verduidelijken dat het kopie identiteitsdocument dat een kiezer aan de briefstem moet toevoegen, geldig moet zijn op de dag van de kandidaatstelling, en niet noodzakelijkerwijs ook op de dag van de stemming.

De voorgenomen wijziging van het Kiesbesluit heeft nog niet plaatsgevonden.

[19] Kamerstukken II 2018/19, 31 142, nr. 87, p. 2.
[20] Kamerdossier 35 016.
[21] Regeling van de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 27 augustus 2018, nr. 20180000668055, houdende wijziging van de Kies- en referendumregeling onder andere in verband met de introductie van kiescolleges voor de Eerste Kamer voor de Caribische openbare lichamen ten behoeve van de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer en het Rechtspositiebesluit politieke gezagdragers BES in verband met de formalisering Cao CN 2018-2020 (Scrt. 2018, 47467).

Installatie nieuwe wethouders gemeente Den Haag.
Foto: © ANP FOTO 2018/Fotograaf: Martijn Beekman

9. Advies wijziging Kies- en referendumregeling i.v.m. intrekking Wet raadgevend referendum (26 november 2018)

De Kiesraad kon instemmen met de voorgestelde herbenoeming van de Kies- en referendum-regeling tot Kiesregeling, nu de Wet raadgevend referendum is ingetrokken. De Raad kon zich ook vinden in het streven modellen voor verkiezingsbescheiden zo op te stellen dat deze in de toekomst alleen geactualiseerd hoeven te worden als een wetswijziging dit noodzakelijk maakt. Dit advies bevatte ook enkele suggesties. Zoals het voorstel om het formulier waarmee kiesgerechtigden onderhands een volmacht kunnen verlenen aan een andere kiezer te verduidelijken. Verder vroeg de Raad aandacht voor de onderkleur en andere kenmerkende verschillen tussen vastgestelde stembescheiden voor verschillende stemmingen, en voor een potentiële bron van misverstanden in het model voor het proces-verbaal van een briefstembureau.

10. *Advies wijziging Kiesregeling en tijdelijke experimentenregeling centrale stemopneming i.v.m. vereenvoudigen stemmen vanuit het buitenland en elektronische openbaarmaking processen-verbaal (10 december 2018)*

De Kiesraad vroeg in dit advies aandacht voor een eenduidige en tijdige vaststelling van de modellen die bij verkiezingen worden gebruikt. Alleen dan is het mogelijk om de modellen op zorgvuldige wijze in de Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV) te implementeren en te testen. Door het late moment van definitieve vaststelling is dit proces onder druk komen te staan. Dat verhoogt het risico op fouten. Ook vroeg de Kiesraad in dit advies aandacht voor de wijze waarop kiesgerechtigden inzage krijgen in de processen-verbaal van (gemeentelijk) stembureaus. Tot slot werd in dit advies ingegaan op het anoniem vermelden van bezwaren van kiesgerechtigden in de processen-verbaal.

De voorgenomen wijziging van de Kiesregeling heeft nog niet plaatsgevonden.

5. Aanduidingen en benoemingen

De Kiesraad registreert namen (aanduidingen) en logo's van politieke partijen die willen deelnemen aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer, de Eerste Kamer en het Europees Parlement. Daarnaast benoemt de Kiesraad als centraal stembureau leden in de vacatures die in de Tweede Kamer, de Eerste Kamer en het Europees Parlement ontstaan.

Registratie van aanduidingen

In 2018 ontving de Kiesraad vijf verzoeken tot registratie van een partijnaam (aanduiding). Drie daarvan hadden betrekking op het register voor de Tweede Kamerverkiezingen en twee op de Europees Parlementsverkiezingen. Het register voor Eerste Kamerverkiezingen wijzigde niet. In geen van de genoemde registers werd een aanduiding gewijzigd of geschrapt. De Kiesraad heeft ook enkele verzoeken ontvangen voor registratie van een logo[22] in het register voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer en voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement.

Register Tweede Kamer

Het register voor de Tweede Kamerverkiezingen werd uitgebreid met de volgende drie aanduidingen: 'SAMEN Alle Mensen Één Nederland (SAMEN)', 'KRUIS 33' en 'Code Oranje'. Het register van aanduidingen bevatte aan het eind van 2018 42 aanduidingen. Aan dit register is één logo toegevoegd, dat van 'LP (Libertarische Partij)'. In totaal was eind 2018 van veertien politieke partijen een logo geregistreerd.

Register Europees Parlement

De Kiesraad ontving twee verzoeken tot registratie van een aanduiding in het register voor de Europees Parlementsverkiezingen. Het betrof de registratie van de aanduidingen 'Forum voor Democratie' en 'Volt Nederland'. Het register voor Europees Parlementsverkiezingen bestond eind 2018 in totaal uit 22 aanduidingen. Daarnaast werd bij de aanduiding 'Forum voor Democratie' op verzoek van de groepering ook een logo in het register opgenomen. In totaal was eind 2018 van zestien politieke partijen een logo geregistreerd.

[22] De logo's zijn geregistreerd op grond van het Tijdelijk experimentenbesluit stembiljetten en centrale stemopneming. De logo's worden geplaatst op het stembiljet dat door kiezers buiten Nederland wordt gebruikt.

Beëdiging Tweede Kamerlid Thierry Aartsen.
Foto © ANP FOTO 2018/Fotograaf: Bart Maat.

Benoemingen

De Kiesraad benoemt nieuwe leden in vacatures in de Eerste Kamer, de Tweede Kamer en het Europees Parlement. In 2018 werden zestien Tweede Kamerleden benoemd waarvan drie in tijdelijke vacatures wegens ziekte of zwangerschap. Voor de Eerste Kamer vonden in 2018 elf benoemingen plaats, waarvan twee in tijdelijke vacatures. Het aantal vacatures in beide Kamers lag overigens iets lager, in twee gevallen is een benoeming niet aangenomen en is voor dezelfde vacature een nieuwe vertegenwoordiger benoemd. In 2018 waren er geen vacatures van Nederlandse leden in het Europees Parlement.

Aantal benoemingen in vacatures in de periode 2014-2018

	2014	2015	2016	2017	2018
Tweede Kamer	12	15	13	15	16
Eerste Kamer	3	2	4	9	11
Europees Parlement	1	2	0	3	0

6. Rechtszaken

In 2018 werd zes keer beroep ingesteld tegen een besluit/fictieve weigering[23] van de Kiesraad in zijn functie als centraal stembureau. In deze rechtszaken trad de Raad als verweerder op. Daarnaast was de Kiesraad als extern deskundige betrokken bij zesentwintig andere rechtszaken. Hierbij verstrekte de Raad op verzoek van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State (hierna: de Afdeling) inlichtingen. In zeven gevallen werd het beroep tijdens de procedure ingetrokken en heeft de Afdeling geen uitspraak gedaan.[24]

De Kiesraad als verweerder

Dhr. Van K.

Op 11 december 2017 besloot de Kiesraad op verzoek van de vereniging De Groenen de aanduiding 'De Groenen' bij te schrijven in het register van aanduidingen voor Tweede Kamerverkiezingen. De heer Van K. stelde beroep in tegen dit besluit. Hij voerde aan dat het verzoek tot registratie niet door het daartoe bevoegde bestuur van de vereniging was ingediend. De Afdeling verklaarde zijn beroep ongegrond. Volgens de Afdeling hoeft de mededeling 'Dossier in onderzoek ex art 38 juncto 33 t/m 36 Hrw' op een gewaarmerkt uittreksel van de Kamer van Koophandel niet in de weg te staan dat de Kiesraad uitgaat van de gegevens die op dat moment in het uittreksel staan.[25]

Dhr. B. / Dhr. E. / Dhr. R / Dhr. de W.

Op 21 maart 2018 vond een nationaal raadgevend referendum plaats over de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2017. Bij het vaststellen van de uitslag daarvan heeft de Kiesraad blanco stemmen wel meegeteld bij het bepalen van het opkomstpercentage, maar buiten beschouwing gelaten bij de beantwoording van de vraag of er meer stemmen vóór dan tegen de wet zijn uitgebracht. Bovengenoemde appellanten vonden deze handelswijze onjuist. Zij hebben daarom elk afzonderlijk beroep ingesteld tegen de uitslag zoals die door de Kiesraad werd vastgesteld.

[23] Als een bestuursorgaan weigert om (tijdig) een besluit te nemen, terwijl het dat wel verplicht is, wordt dat gezien als een fictieve weigering.

[24] Eén ingetrokken beroepszaak had betrekking op de registratie van een kiesgerechtigde buiten Nederland (mevr. P. W. versus Burgemeester 's-Gravenhage). In drie gevallen betrof het een beroep tegen een besluit op een verzoek tot registratie van een aanduiding ten behoeve van gemeenteraadsverkiezingen (Ameland'82 versus CSB Ameland, SP Oirschot versus CSB Oirschot en TROTS LIBERAAL LAND VAN CUIJK versus CSB Grave). In twee andere ingetrokken beroepszaken was het beroep ingesteld tegen het besluit over de geldigheid van de ten behoeve van een gemeenteraadsverkiezing ingediende kandidatenlijsten (Dhr. C versus CSB Amersfoort en Burger Vertegenwoordiging Heuvelrug versus CSB Utrechtse Heuvelrug).

[25] ABRvS 26 januari 2018 ECLI:NL:RVS:2018:266.

In alle vier de zaken verklaarde de Afdeling het beroep niet-ontvankelijk, omdat het niet werd ingesteld door een belanghebbende in de zin van artikel 1:2 van de Algemene wet bestuursrecht.[26]

Dhr. T.

Omdat hij geen reactie ontving op zijn verzoek op basis van de Wet openbaarheid van bestuur, stelde de heer T. beroep in bij de rechtbank 's-Gravenhage tegen het niet-tijdig beslissen op zijn verzoek door de Kiesraad. Tijdens die procedure bleek de Kiesraad het verzoek niet ontvangen te hebben, omdat het naar het oude bezoekersadres van de Kiesraad was gestuurd. De Kiesraad nam alsnog een besluit, waarna de heer T. zijn beroep introk. Wel verzocht hij de rechtbank de Kiesraad te veroordelen tot het betalen van de door hem in verband met de rechtszaak gemaakte portokosten van € 1,66. Die eis wees de rechtbank echter als 'kennelijk ongegrond' af.[27]

De Kiesraad als extern deskundige

Democratische Liberalen Wassenaar versus centraal stembureau Wassenaar

Op verzoek van de vereniging Lokaal Wassenaar! registreerde het gemeentelijk centraal stembureau in Wassenaar de aanduiding 'Lokaal Wassenaar!'. Eerder had het de aanduiding 'Democratische Liberalen Wassenaar' al geregistreerd voor de gelijknamige politieke partij. Laatstgenoemde ging in beroep. Zij vond de aanduiding 'Lokaal Wassenaar!' misleidend. De Afdeling ging daar niet in mee, in lijn met het advies van de Kiesraad. Het woord 'Lokaal' in de aanduiding was volgens de Afdeling onvoldoende om te veronderstellen dat kiezers de indruk zouden kunnen krijgen dat de politieke partij 'Lokaal Wassenaar!' deel uitmaakte van of gelieerd is aan 'Democratische Liberalen Wassenaar'.[28] Het beroep werd ongegrond verklaard.

Hart voor Haarlem versus centraal stembureau Haarlem

Aanvankelijk had het gemeentelijk centraal stembureau in Haarlem het verzoek om registratie van de aanduiding 'Hart voor Haarlem' afgewezen. Toen de politieke partij Hart voor Haarlem daartegen in beroep ging, kwam het gemeentelijk centraal stembureau op zijn eerdere besluit terug: het registratieverzoek werd alsnog ingewilligd. Dat leidde ertoe dat de politieke partij geen reëel en actueel belang meer had bij de procedure. De Afdeling verklaarde het beroep daarom niet-ontvankelijk. Wel gelastte de Afdeling het gemeentelijk centraal stembureau de door appellant gemaakte griffiekosten te betalen.[29]

[26] ABRvS 25 april 2018 ECLI:NL:RVS:2018:1382, ECLI:NL:RVS:2018:1383, NL:RVS:2018:1376 en ECLI:NL:RVS:2018:1381.
[27] Rb. 's-Gravenhage 21 juli 2018 zaaknr. SGR 18/2511.
[28] ABRvS 10 januari 2018 ECLI:NL:RVS:2018:89.
[29] ABRvS 10 januari 2018 ECLI:NL:RVS:2018:88.

Beëdiging Eerste Kamerlid Margo Andriessen.
Foto: Hans Kouwenhoven.

Forum voor Den Haag versus centraal stembureau Den Haag

De vereniging Forum voor Den Haag stelde beroep in tegen de weigering van het gemeentelijk centraal stembureau in Den Haag om de aanduiding 'Forum voor Den Haag' te registreren. De Afdeling verklaarde het beroep ongegrond. Bij vermelding van de gewenste aanduiding kon volgens de Afdeling de indruk ontstaan dat het ging om een politieke partij die aan het Forum voor Democratie is verbonden, hetgeen niet het geval is. Het gemeentelijk centraal stembureau van Den Haag had om die reden terecht geoordeeld dat de aanduiding anderszins misleidend was.[30]

Heerenveen Lokaal versus centraal stembureau Heerenveen

Het gemeentelijk centraal stembureau van Heerenveen had het verzoek van de vereniging Heerenveen Lokaal tot registratie van haar aanduiding buiten behandeling gesteld, omdat één van de benodigde bijlagen – het bewijs van inschrijving van de vereniging in het handelsregister van de Kamer van Koophandel – een dag te laat was ingediend. Appellant stelde hiertegen beroep in. De Afdeling verklaarde het beroep ongegrond. De Afdeling was van mening dat het centraal stembureau het registratieverzoek terecht beoordeeld had op basis van de stukken waarover het centraal stembureau beschikte op de laatste dag waarop een registratieverzoek kon worden ingediend.[31]

[30] ABRvS 17 januari 2018 ECLI:NL:RVS:2018:147.
[31] ABRvS 22 januari 2018 ECLI:NL:RVS:2018:181.

Mw. S. te Baarn versus centraal stembureau Baarn

Mevrouw S. stelde beroep in bij de Afdeling. Zij vond dat het centraal stembureau voor de verkiezing van de gemeenteraad van Baarn drie kandidaten van de kandidatenlijst van 'VoorBaarn' had moeten schrappen, omdat deze kandidaten zich jegens haar schuldig zouden hebben gemaakt aan smaad en laster. De redenen om tot schrapping van een kandidaat over te gaan staan echter limitatief in de Kieswet opgesomd. De Afdeling was – in lijn met het advies van de Kiesraad - van oordeel dat geen van de in de Kieswet genoemde redenen in dit geval van toepassing was en verklaarde het beroep ongegrond.[32]

Dhr. V versus centraal stembureau Landgraaf

De heer V. stelde beroep in tegen het niet ongeldig verklaren van drie kandidatenlijsten die waren ingeleverd voor deelname aan de gemeenteraadsverkiezing in Landgraaf. Appellant stelde, kort gezegd, dat de lokale politieke groepering GBBL (Gezamenlijke BurgerBelangen Landgraaf) achter alle drie de kandidatenlijsten schuilging en meende dat dit in strijd was met het 'equality of arms-principle' zoals is neergelegd in de Code of Good Practice on Electoral Matters van de Venetië Commissie van de Raad van Europa. Overeenkomstig de door de Kiesraad gegeven inlichtingen oordeelde de Afdeling dat dit document niet met zich meebracht dat het centraal stembureau naast de uitputtend in de Kieswet opgesomde gronden ingediende kandidatenlijsten nog aan andere vereisten moest toetsen. Het beroep werd ongegrond verklaard.[33]

Dhr. S. versus centraal stembureau Heerlen

De heer S. ging in beroep tegen het niet ongeldig verklaren van kandidatenlijst met daarboven de aanduiding 'SP (Socialistische Partij)'. Volgens hem had het gemeentelijk centraal stembureau alle kandidaten van de lijst moeten schrappen. Alle kandidaten op de lijst hadden immers ingestemd met de afdrachtregeling van de SP en zouden, als zij de eed aflegden om tot de gemeenteraad te worden toegelaten, een strafbaar feit begaan, aldus de appellant. De Afdeling verklaarde zijn beroep ongegrond. In overeenstemming met het advies van de Kiesraad was de Afdeling van oordeel dat de gronden om tot schrapping van een kandidaat over te gaan limitatief in de Kieswet staan opgesomd. Geen van deze gronden was in dit geval van toepassing.[34]

[32] ABRvS 14 februari 2018 ECLI:NL:RVS:2018:532.
[33] ABRvS 14 februari 2018 ECLI:NL:RVS:2018:531.
[34] ABRvS 16 februari 2018 ECLI:NL:RVS:2018:542.

Dhr. T. versus gemeenteraad Pijnacker-Nootdorp

In oktober werd appellant gewaarschuwd dat hij niet langer voldeed aan alle eisen voor het lidmaatschap van de gemeenteraad van Pijnacker-Nootdorp: hij zou niet langer in Pijnacker-Nootdorp, maar in Voorburg wonen. In de Basisregistratie Persoonsgegevens (BRP) stond echter dat appellant in Pijnacker-Nootdorp woonde. Volgens de Afdeling had de gemeenteraad onvoldoende aanknopingspunten ter ondersteuning van het standpunt dat appellant zijn werkelijke woonplaats niet in de gemeente Pijnacker-Nootdorp had. Het beroep werd daarom gegrond verklaard.[35]

Dhr. P. versus B&W 's-Gravenhage

Omdat appellant als ingezetene van de gemeente Haaksbergen stond geregistreerd, had het college van burgemeester en wethouders hem verwijderd uit de permanente registratie van kiezers buiten Nederland. Tegen dit besluit stelde appellant beroep in. De Afdeling kwam aan een inhoudelijk oordeel van de zaak niet toe. Het beroep werd niet-ontvankelijk verklaard, omdat het vereiste griffierecht niet was betaald.[36]

Mw. M versus centraal stembureau Enkhuizen

Het centraal stembureau schreef op 18 januari 2018 op verzoek van de politieke groepering Voor Enkhuizen de aanduiding 'Voor Enkhuizen' in in het register voor de verkiezing van de leden van de raad van de gemeente Enkhuizen. Mevrouw M, voorzitter van de partij Nieuw-Enkhuizen, had beroep ingesteld, omdat deze naam te veel zou lijken op Nieuw-Enkhuizen. De Afdeling was – in overeenkomst met het advies van de Kiesraad – van oordeel dat Enkhuizen geen exclusief karakter heeft en de samenstellende delen dan ook niet tot verwarring voor de kiezer zouden leiden.[37]

[35] ABRvS 21 februari 2018 ECLI:NL:RVS:2018:601.
[36] ABRvS 27 februari 2018 ECLI:NL:RVS:2018:642.
[37] ABRvS 1 februari 2018, 201 800849/1/A2.

Dhr. S versus centraal stembureau Arnhem

Dhr. S stelde beroep in tegen de geldigverklaring van de kandidatenlijst met daarboven de aanduiding 'Arnhem Centraal'. Appellant stelde dat zijn naam voorkwam op de kandidatenlijst zoals deze door de Algemene ledenvergadering van de Vereniging Arnhem Centraal was vastgesteld. Desalniettemin stond zijn naam kennelijk niet op de kandidatenlijst zoals deze op de dag van de kandidaatstelling – maandag 5 februari 2018 – bij het centraal stembureau was ingeleverd. Appellant meende dat die lijst daarom op onwettige wijze tot stand was gekomen. Bij mondelinge uitspraak van 16 februari 2018, in zaak nr. 201801 326/1/A2, verklaarde de Afdeling - overeenkomstig het oordeel van de Kiesraad - het beroep van appellant ongegrond en wees het verzoek om schadevergoeding af. Het verzoek tot herziening van de uitspraak werd eveneens ongegrond verklaard.[38]

Mw. R versus centraal stembureau Amsterdam

Het beroep van mevr. R. richtte zich tegen de ongeldigverklaring van de blanco kandidatenlijst met zijzelf als eerste kandidaat. Appellant stelde – kort gezegd – dat het voor haar onmogelijk was om voldoende ondersteuningsverklaringen te overleggen. Het centraal stembureau mocht hierbij geen acht slaan op de reden van het ontbreken van een voldoende aantal ondersteuningsverklaringen of verzachtende omstandigheden. Volgens de Afdeling had mevr. R. het aan zichzelf te wijten dat zij niet optimaal gebruik had gemaakt van de periode van 14 dagen, aangevuld met de drie dagen van de hersteltermijn, om voldoende ondersteuningsverklaringen bij elkaar te krijgen. Lange wachtrijen bij het stadsloket kunnen niet aangemerkt worden als een overmachtsituatie die een uitzondering maakt op de uniforme toepassing van de Kieswet.[39]

Dhr. S versus centraal stembureau Diemen

De Partij van de Ouderen verzette zich tegen de beslissing van het centraal stembureau van de gemeente Diemen om het verzoek tot registratie van de aanduiding 'Ouderpartij Diemen' te registreren. De Kiesraad had geoordeeld dat er sprake kon zijn van verwarring, omdat de plaatsnaamvermelding voor kiezers in de gemeente geen onderscheidende betekenis toekomt, waardoor slechts 'ouderen' en 'partij' overblijven. De Afdeling oordeelde anders, volgens vaste jurisprudentie kan een politieke groepering niet door middel van de enkele registratie van een aanduiding het alleenrecht opeisen op het gebruik van min of meer algemene begrippen. Het begrip 'ouderen' – al dan niet gevolgd door een plaatsnaam – moest volgens de Afdeling hiertoe worden gerekend. Het beroep werd ongegrond verklaard.[40]

[38] ABRvS 16 februari 2018, 201801326/1/A2
[39] ABRvS 16 februari 2018, 201801 327/1 /A2
[40] ABRvS 10 januari 2018, 201800057/1/A2

Dhr. B versus centraal stembureau Arnhem

Appellant verzette zich tegen de beslissing van het centraal stembureau van de gemeente Arnhem om de kandidatenlijst met de aanduiding 'PSP'92 Gelderland' ongeldig te verklaren. De Kiesraad maakte uit het beroepsschrift op dat appellant niet betwistte dat er onvoldoende ondersteuningsverklaringen bij de lijst waren ingeleverd maar dat volgens appellant desondanks niet tot schrapping had mogen worden overgegaan omdat deelname voldoende ondersteund zou worden. De Afdeling kwam niet aan de inhoudelijke beoordeling toe, omdat appellant voorafgaand aan de zitting niet het verschuldigde griffierecht had betaald en verklaarde het beroep niet-ontvankelijk.[41]

PSP'92 versus centraal stembureau Nijmegen

Bij besluit van 8 januari 2018 wees het centraal stembureau een verzoek tot wijziging van de aanduiding ONP/PSP'92 in Onafhankelijke Nijmeegse Partij af. Tegen dit besluit diende de PSP'92 een bezwaarschrift in bij het centraal stembureau. Het centraal stembureau zond het bezwaarschrift door naar de Afdeling ter behandeling als beroepschrift. De Afdeling deed uitspraak met toepassing van artikel 8:57, eerste lid, van de Algemene wet bestuursrecht, waarna het constateerde dat de PSP'92 het griffierecht niet binnen de gestelde termijn van twee weken had voldaan en verklaarde het beroep niet-ontvankelijk.[42]

Stichting Water Natuurlijk versus centraal stembureau Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier

Appellant bracht naar voren dat de door de Vereniging Boeren Burgers Waterbelang geregistreerde aanduiding 'Natuurlijk BBW' te veel leek op de eerder door haar geregistreerde aanduiding 'Water Natuurlijk'. De Kiesraad oordeelde dat de aanduiding 'Natuurlijk BBW' niet in hoofdzaak overeenstemde met de aanduiding 'Water Natuurlijk'. In beide aanduidingen komt weliswaar het bestanddeel 'Natuurlijk' voor, maar dit bestanddeel kan worden beschouwd als een min of meer algemeen begrip, waarop een politieke groepering niet het exclusief gebruikersrecht kan claimen. De andere bestanddelen in beide aanduidingen, respectievelijk 'BBW' en 'Water' vertonen daarnaast geen enkele overeenkomst met elkaar. De Kiesraad was voorts van mening dat de aanduiding 'Natuurlijk BBW' niet anderszins misleidend is. De Afdeling oordeelde overeenkomstig de inlichtingen van de Kiesraad: het beroep werd op bovenstaande gronden ongegrond verklaard.[43]

[41] ABRvS 15 februari 2018, 201 801 294/1/A2
[42] ABRvS 15 februari 2018, 201800402/1/A2
[43] ABRvS 13 december 2018, 201809684/1/A2

Arnhem centraal versus centraal stembureau Arnhem

Het beroep richtte zich tegen het besluit van het centraal stembureau waarbij de lijst met daarboven de aanduiding 'Arnhem Centraal' en met daarop R.Q. G. als kandidaat op nummer 4 vermeld, geldig was verklaard. Het centraal stembureau schrapt een kandidaat alleen van de lijst op grond van de uitputtend in de Kieswet genoemde gronden. Dat tussen Arnhem Centraal en G. overeenstemming bestond over die schrapping, was in die zin niet relevant. Bij de kandidatenlijst was een schriftelijke verklaring van G. overgelegd dat hij instemde met zijn kandidaatstelling op deze lijst. Deze verklaring, die door G. was ondertekend, kon niet worden ingetrokken. De Afdeling verklaarde het beroep dan ook ongegrond.[44]

Dhr. I versus centraal stembureau Culemborg

Dhr. I. stelde beroep in tegen het schrappen van de aanduiding 'Culemborg Centraal' boven de kandidatenlijst met als eerste kandidaat 'Dhr. I', zoals ingediend door Dhr. I. Op de dag van kandidaatstelling leverden dhr. I en dhr. B ieder voor zich een kandidatenlijst in voor de gemeenteraadsverkiezingen met daarboven de aanduiding 'Culemborg Centraal'. Volgens dhr. I was dhr. B. daartoe niet bevoegd, omdat hij ondertussen als lid van Culemborg Centraal geroyeerd was. Dat Culemborg Centraal het centraal stembureau bij brief op de dag van kandidaatstelling te kennen had gegeven de machtiging voor dhr. B in te trekken en dhr. I als nieuwe gemachtigde aan te wijzen mocht Culemborg Centraal niet baten, omdat deze brief uitsluitend door I, in zijn hoedanigheid van voorzitter van Culemborg Centraal, was ondertekend, terwijl hij volgens de statuten niet alleen, maar gezamenlijk bevoegd was. De Afdeling oordeelde dat het centraal stembureau er daarom terecht niet vanuit mocht gaan dat de lijst met als eerste kandidaat dhr. B niet namens Culemborg Centraal was ingeleverd. Het centraal stembureau zag vervolgens terecht aanleiding om de aanduiding Culemborg Centraal boven de lijst met als eerste kandidaat dhr. I te schrappen, omdat die aanduiding was geplaatst boven meer dan één van de ingeleverde kandidatenlijsten. De Afdeling verklaarde het beroep ongegrond.[45]

[44] ABRvS 15 februari 2018, 201 801 279/1/A2
[45] ABRvS 19 februari 2018, 201801 333/1/A2

Installatie nieuwe raadsleden en wethouders Amsterdam.
Foto: © ANP FOTO 2018/Fotograaf: Jerry Lampen

Wad'n partij Harlingen versus centraal stembureau Noardeast Fryslân

Wad'n partij Harlingen verzette zich tegen het besluit van het centraal stembureau van de gemeente Dongeradeel waarin het verzoek tot registratie van de aanduiding 'Waddenpartij' was toegewezen. De aanduiding 'Wad'n Partij Harlingen' was echter niet in het register van de nieuw te vormen gemeente Noardeast-Fryslân geregistreerd. Daarnaast achtte de Afdeling het niet-aannemelijk dat door het reeds bestaan van de Wad'n Partij Harlingen de aanduiding Waddenpartij misleidend zou zijn voor de kiezers in de gemeente Noardeast-Fryslân. De Afdeling verklaarde het beroep ongegrond.[46]

[46] ABRvS 27 september 2018, 201807472/1/A2

7. Kennis en communicatie

Informatiepunt Verkiezingen

Met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen en het referendum over de Wiv, gecombineerd op 21 maart 2018, werd in november 2017 het Informatiepunt Verkiezingen ingesteld. Het Informatiepunt was nog actief tot mei 2018. In 2018 handelde dit Informatiepunt 3.470 vragen af, met een piek in januari (1.413 vragen), vlak voor de dag van kandidaatstelling op 5 februari. De meeste vragen werden gesteld door gemeenten (2.226, 64%). Daarnaast waren er veel vragen van burgers (812, 23%).

Met een aantal verkiezingen in de eerste helft van 2019 in het vooruitzicht – gecombineerde provinciale statenverkiezingen/waterschapsverkiezingen, eilandsraadsverkiezingen, kiescollege-verkiezingen, de Eerste Kamerverkiezing én de verkiezing van de Nederlandse leden van het Europees Parlement –, werd medio oktober 2018 opnieuw een Informatiepunt Verkiezingen ingesteld. Dit Informatiepunt blijft actief tot medio juni 2019. Tot eind 2018 behandelde dit Informatiepunt 671 vragen, waarvan de meeste waren voorgelegd door gemeenten (271).

Website

In 2018 werd de website 628.650 geraadpleegd. Dit was aanzienlijk minder dan in 2017, met 1.186.599 bezoekers – in dat jaar vond op 21 maart een Tweede Kamerverkiezing plaats. In de maand maart 2018 werd de website verreweg het vaakst bezocht, en wel door 308.720 bezoekers, met een piek op de dag van stemming van 89.702.

Het aantal bezoekers aan de pagina ‘Kieswet In Het Kort’ (voorheen ‘Kieswet Toegelicht’), met een toegankelijke versie van de Kieswet, was in 2018 6.179 en in 2017 4.922. In 2016 lag dit op 6.333. Dit onderdeel van de website werd in 2015 ontwikkeld, op verzoek van minister Plasterk.

Het aantal nieuwsberichten over 2018 bedroeg 82. Dat waren er meer dan in 2017, met 69. In 2016 waren dat er 75. Daarnaast werden 3 nieuwsberichten geplaatst op het Engelstalige deel van de website (in 2017: 9).

Pers

In 2018 werd de Kiesraad 326 keer benaderd voor persvragen. Dit betrof vragen voor landelijke dagbladen (NRC, Volkskrant, Telegraaf, Trouw e.a.), lokale kranten (Limburgs Dagblad, Dagblad van het Noorden e.a.), periodieken/opiniebladen (Elsevier), radio en TV (NOS, Omroep Max, RTL, DWDD, PowNews, BNR, Radio 1 e.a.). Ook waren er enkele vragen van buitenlandse media (Zwitserse radio, Politico Europe, The Guardian, The Post Online). Het aantal persvragen in 2018 was beduidend minder dan in 2017, met 677 keer persvragen. Dit hoge aantal in 2017 hing samen met de Tweede Kamerverkiezing, die zowel nationaal als internationaal veel aandacht trok - alleen al in maart 2017 waren er 251 persvragen. De meeste persvragen in 2018 werden gesteld in de maand maart (163), de maand waarin gemeenteraadsverkiezingen werden gecombineerd met een referendum over de Wiv. Er kwamen in 2018 veel vragen over de procedure rond de Wijziging van de Wet op de Orgaandonatie, alsook over onderwerpen als de Databank verkiezingsuitslagen, kandidatenlijsten/partijen in verband met de gemeenteraadsverkiezingen, campagnevoering, benoeming stembureauleden, hertellingen, herindelingsverkiezingen, en al over de bekendmaking uitslagen van de verkiezing van de Nederlandse leden van het Europees Parlement in 2019.

Er kwamen in 2018 12 interviewverzoeken binnen. Aan zes daarvan werd uiteindelijk medewerking verleend, en wel voor radio 1, Omroep West, RTL-nieuws, RTV Utrecht en de NOS (2x). Deze interviews gingen over campagnevoering voor het bevorderen van de opkomst, de historische oorsprong van het stemmen op woensdag in Nederland, en over OSV.

Social media

De Kiesraad gebruikt Twitter met name om nieuwsberichten door te zetten. In geval van informatieve vragen worden mensen doorverwezen naar het Informatiepunt of worden hun tweets beantwoord, veelal onder verwijzing naar content op de website. De Kiesraad heeft gedurende het jaar 216 tweets (door)gezet – de meeste tweets werden geplaatst in de maand van de gemeenteraadsverkiezingen/het raadgevend referendum (maart: 78 tweets). Het aantal mensen dat de Kiesraad volgde op Twitter is doorgegroeid van 1.733 in 2017 naar 2.057 eind 2018. Niet verrassend was het aantal tweets het hoogst in de eerste maanden van het jaar, in aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen/ referendum over de Wiv. De tweet die het meeste aandacht genereerde betrof de tweet wanneer bij een raadgevend referendum sprake is van een meerderheid, met 54.941 weergaven.

Honderd jaar kiesrecht

In het kader van de viering van honderd jaar kiesrecht, organiseerde de Kiesraad *een essaywedstrijd voor scholieren*, over de toekomst van verkiezingen. Op *een symposium* over hetzelfde onderwerp werden de prijswinnaars van deze wedstrijd bekendgemaakt. In *een boekje zijn de tien beste essays*, van de in totaal 135 inzendingen, gebundeld.

Databank Verkiezingsuitslagen

De Databank bevat verkiezingsuitslagen vanaf 1848. Deze is te vinden op *www.verkiezingsuitslagen.nl.* In het afgelopen jaar werden de gemeenteraadsverkiezingen en het nationaal referendum van 21 maart, en de herindelingsverkiezingen van 21 november toegevoegd. Verder werden de gemeenteraadsverkiezingen van 1931, 1935 en 1939 en de provinciale statenverkiezingen van 1931 en 1939 aan de Databank toegevoegd.
De uitslagen van recente verkiezingen zijn als EML-bestanden verkrijgbaar via *www.data.overheid.nl*.

Publicaties en onderzoek medewerkers en leden Kiesraad

Edward Brüheim, 'Hoe te bepalen of een aanduiding van een politieke partij verwarrend is?', *Nederlands Juristen Blad* 16 maart 2018 (afl. 11), p. 746-749.

Nynke Veenstra en Edward Brüheim, 'Hertellingen bij gemeenteraadsverkiezingen', *De Gemeentestem* oktober 2018 (afl. 7479), p. 750-756. Het artikel behandelt de vraag op grond van welke overwegingen het centraal stembureau en de gemeenteraad tot een nieuwe stemopneming kunnen besluiten.

Heleen Hörmann en Marjolein Walsmit-Brouwer (red.), *De verkiezing van de toekomst. 10 essays van scholieren* (2018). Als onderdeel van de viering van 100 jaar algemeen kiesrecht organiseerde de Kiesraad een essaywedstrijd onder middelbare scholieren. Zij werden uitgedaagd om na te denken over de toekomst van verkiezingen in Nederland. In deze publicatie zijn de beste tien essays gebundeld.

Ron de Jong, 'Een nieuwe start voor de kieskring?', *Tijdschrift voor Constitutioneel Recht* 9(2018) nr. 4, p. 280-292. Het stuk handelt over het voornemen van de staatscommissie parlementair stelsel om de band tussen kiezer en afgevaardigde te versterken.

Ron de Jong, 'De SGP ingetekend. De geografische spreiding van de staatkundig-gereformeerde kiezers tussen 1918 en 2017', in: Hans Vollaard en Gerrit Voerman (red.), *Mannen van Gods Woord. De Staatkundig Gereformeerde Partij 1918-2018* (Hilversum 2018). Het hoofdstuk beschrijft waar de kiezers van de SGP wonen en welke veranderingen daarin zijn opgetreden in de afgelopen eeuw.
Marcel Boogers, Ron de Jong en Gerrit Voerman, 'Politieke partijen. Van zakelijk notabelenbestuur naar politieke profilering', in: Joop van den Berg e.a. (red.), *De gemeenteraad. Ontstaan en ontwikkeling van de lokale democratie* (Boom Amsterdam 2018), p. 151-171. De bijdrage handelt over de politisering van de gemeenteraden sinds de gemeentewet van 1851.

Peter Castenmiller, Ron de Jong en Tessa van den Berg, 'De ernstige zaak van de gemeenteraads-verkiezingen', in: Joop van den Berg e.a. (red.), *De gemeenteraad. Ontstaan en ontwikkeling van de lokale democratie* (Boom Amsterdam 2018), p. 173-190. Het hoofdstuk beschrijft de geschiedenis van het kiesrecht en de verkiezingen voor de gemeenteraad sinds de gemeentewet van 1851.

Ron de Jong, 'Van geschiktheid naar grondrecht en weer terug? Denken over kiesrecht sinds de Bataafse Tijd', *Maatschappij & Politiek. Vakblad voor maatschappijleer* nr. 2 maart 2018, p. 16-17. De bijdrage geeft een kort overzicht van de geschiedenis van de opvattingen over kiesrecht vanaf 1795.

Ron de Jong, 'Weer naar de stembus. Verkiezingen 19e eeuw', *Geschiedenis Magazine* 53(2018) nr. 2, p. 26-27. Dit stuk geeft een impressie van hoe verkiezingen in de negentiende eeuw werden gehouden.

Ron de Jong en Henk Kummeling, 'Lottocratie. Representatie tussen loten en kiezen', *Civis Mundi. Tijdschrift voor Politieke Filosofie en Cultuur* (Civis Mundi Digitaal #54, januari 2018). Het artikel behandelt de vraag wat de gevolgen van het loten van de Tweede Kamer zouden kunnen zijn.

Ron de Jong, 'Is ons kiesstelsel direct of indirect?', blog Stuk Rood Vlees 25 september 2018 *http://stukroodvlees.nl/is-ons-kiesstelsel-direct-of-indirect/*.

Ron de Jong, 'Het gebruik van voorkeurstemmen bij verkiezingen', blog Stuk Rood Vlees 9 november 2018 *http://stukroodvlees.nl/10096-2/.*

Jan Kees Wiebenga en Leontine Weesing-Loeber, 'Het kiesrecht is geen rustig bezit', in: Bart Jan van Ettekoven e.a. (red.), *Rechtsorde en Bestuur, liber amicorum Piet Hein Donner* (Boom Amsterdam 2018), p. 63-75. De bijdrage behandelt het Nederlandse kiesrecht in internationaal perspectief alsmede de vraag wat 100 jaar algemeen kiesrecht ons heeft gebracht.

Beëdiging Eerste Kamerlid Wouter van Zandbrink.
Foto: ©ANP FOTO 2018/Fotograaf: Olaf Kraak.

Wet openbaarheid van bestuur

De Wet openbaarheid van bestuur (Wob) regelt zowel de actieve als de passieve openbaarmaking van documenten. De Kiesraad geeft aan de actieve openbaarmakingsplicht invulling door zoveel mogelijk relevante informatie te verstrekken. Dit gebeurt onder meer via de website *www.kiesraad.nl* en via publicaties in de Staatscourant.

De Kiesraad ontving in 2018 twee Wob-verzoeken en heeft de gevraagde informatie, met uitzondering van informatie die reeds publiek beschikbaar was, verstrekt. Het betrof verzoeken om:

- kopieën van de processen-verbaal die zijn opgemaakt tijdens en na de Tweede Kamerverkiezingen van 2012
- informatie over de wijze waarop de Kiesraad sinds de inwerkingtreding van de Kaderwet Adviescolleges de voorbereiding van de Kroonbenoemingen van de voorzitter en leden van de Kiesraad heeft uitgevoerd

In 2018 zijn geen verzoeken ontvangen op grond van de Wet hergebruik van overheidsinformatie.

8. Netwerk – nationaal en internationaal

Ook in 2018 werd aandacht besteed aan het verder opbouwen en onderhouden van het netwerk van de Kiesraad in binnen- en buitenland.

Nationaal

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Net als in voorgaande jaren vond in 2018 geregeld overleg plaats met bestuurlijke en ambtelijke vertegenwoordigers van het ministerie van BZK, over zowel beleids-, wetgevings- als beheerszaken.

VNG en NVvB

Structureel vond overleg plaats met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken.

Politieke partijen en gemeenten

In aanloop naar de gemeentelijke herindelingsverkiezingen werd in het najaar een aantal instructiebijeenkomsten voor politieke partijen en gemeenten georganiseerd over het gebruik van Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV).

Gastcolleges en lezingen

In 2018 verzorgden medewerkers van het secretariaat enkele gastcolleges en lezingen, zoals aan de Radboud Universiteit Nijmegen en de Rijksuniversiteit Groningen.

Bezoek aan Caribisch Nederland

Een delegatie van de Kiesraad heeft Bonaire, Sint Eustatius en Saba bezocht. Aanleiding was de voorbereiding op, en kennisuitwisseling over, de in 2019 te organiseren verkiezingen. Naast de eilandsraads- en Europees Parlementsverkiezingen zal op elk van de eilanden voor het eerst ook een kiescollegeverkiezing worden gehouden.

Beëdiging Tweede Kamerlid Eva Akerboom.
Foto: Phil Nijhuis

Internationaal

Buitenlandse delegaties

Vertegenwoordigers van de Kiesraad spraken in 2018 met de Mexicaanse en Amerikaanse ambassadeurs in Nederland. Ook heeft de Kiesraad de Centrale Verkiezingscommissie uit Ethiopië ontvangen.

Congressen en conferenties

Jaarlijks organiseert de Venetië Commissie (adviesorgaan van de Raad van Europa) een congres voor Europese EMB's (Electoral Management Bodies). Op 19 en 20 april nam een afvaardiging van de Kiesraad deel aan het vijftiende congres, dat plaatsvond in Oslo (Noorwegen).
Het overkoepelende thema was: 'Security in Elections'.

Op 25 september vond op initiatief van het Europees Parlement in Brussel een bijeenkomst plaats over cyberveiligheid bij Europees Parlementsverkiezingen in 2019. Ook een afvaardiging van de Kiesraad was hierbij aanwezig.

Van 2 t/m 5 oktober nam een afvaardiging van de Kiesraad deel aan de Internationale conferentie over elektronisch stemmen in Lochau-Bregenz (Oostenrijk).

Op uitnodiging van de Amerikaanse ambassade in Nederland nam een vertegenwoordiger van de Kiesraad van 29 oktober tot en met 16 november deel aan het International Visitor Leadership Program (IVLP) tijdens de midterm elections in de Verenigde Staten van Amerika.

Op 27 en 28 november nam een vertegenwoordiger van de Kiesraad deel aan de IDEA conferentie Interagency collaboration cybersecurity elections.

9. Financiën

De begroting van de Kiesraad was in 2018 ondergebracht in Hoofdstuk IIB van de Rijksbegroting: Overige Hoge Colleges van Staat en Kabinetten van de Gouverneurs, onder beleidsartikel 9 'Kiesraad'.

De Raad voert zelf het beheer over zijn begroting. De Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) is verantwoordelijk voor het beheer van de begroting van de Staten-Generaal en van de begroting van de Overige Hoge Colleges van Staat, Kabinetten van de Gouverneurs en de Kiesraad. Over de inhoud van dit beheer bestaan afspraken (de zogenoemde beheerafspraken) tussen de Minister en de Colleges, waarin recht gedaan wordt aan hun staatsrechtelijke positie.[47]

Besteedbaar budget

Het besteedbaar budget van de Kiesraad bedroeg in 2018 € 2.345.000. Dit budget werd gedurende het jaar met € 67.000 opgehoogd om de noodzakelijke aanpassingen aan OSV te kunnen uitvoeren. Van het totale budget was € 2.392.400 uitgeput. € 19.600 werd aangemeld voor de Eindejaarsmarge.

Vergoeding voorzitter en leden Kiesraad

De Kiesraadleden ontvingen in 2018 een financiële tegemoetkoming. De voorzitter ontving per maand een vergoeding gebaseerd op 0,3 fte in schaal 18 volgens het Bezoldigingsbesluit Burgerlijke Rijksambtenaren (BBRA). De leden van de Raad ontvingen een vergoeding van € 274,79 per vergadering en een reiskostenvergoeding.
Als gevolg van de uitvoering van de Wet Normering bezoldiging topfunctionarissen publieke en semipublieke sector (WNT) is op de functies van de voorzitter en de leden van de Kiesraad de rapportageplicht WNT van toepassing.[48] Deze normering geldt ook voor de ambtelijke staf.

Waarborgsommen

Partijen die voor het eerst deelnemen aan verkiezingen waarbij de Kiesraad als centraal stembureau optreedt, moeten een waarborgsom betalen aan het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties voor registratie van een aanduiding en bij inlevering van een kandidatenlijst.
De waarborgsommen worden door het ministerie terugbetaald als de partijen aan de daarvoor gestelde wettelijke vereisten voldoen. Is dat niet het geval, dan vervallen de waarborgsommen aan de Staat.

[47] Zie Comptabiliteitswet 2001, artikel 19.
[48] Zie jaarverslag ministerie van BZK 2018.